

14. Om Lapperne og Finderne

I sin *Norrigis Bescriuelse* har P. Cl. Friis (1545-1614) ti siders grovt rasistisk og nedsettende omtale av samer, for det meste konsentrert om deres «hedenskab», dvs. deres trolldomskunster og regelrette ondskap: «De er allesammen grumme Troldfolck, hvis Lige jeg icke troer at hafue nogensteds værit eller endnu findis i Verden» (Friis 1881: 400), og de blir bare verre og verre, for trolldommen går i arv og forsterkes ledd for ledd, «oc kand Finnen icke trifuis, uden hand hver Dag sender en Gann ud» (ibid.).

Også Petter Dass omtaler det han mener er samenes avguderi og hedenskab, men mesteparten av kapitlet gir et detaljert og positivt bilde av samisk kultur og levesett, i tydelig kontrast til det Friis skriver, og i strid med det Erich Pontoppidan skriver et par generasjoner seinere (1752) om at samene i Norge alltid behandles med forakt og bare tiltales i imperativ (Pontoppidan 1752 II: 456).

Petter Dass begynner med at fjellsamene kommer ned til fjorden midtsommers for å drive handel. Av utseende er de kortvokste og skarpøyde, med ansikt brunet av sitt liv i naturen:

Skarp-Øyet i Sigt og forbister i Siun,
Og heel under Ansigtet.gusten og bruun,
Spis-Haget og Kiægerne lange (høye kinnbein) (Dass I: 64 ff).

De fleste, særlig kvinnene, er surøyde på grunn av all røyken i teltet. Men i hovedsak lever samene et godt liv: Han er «med sin Gamme tilfreds», og i sin lavvo lever han et fritt og uavhengig liv:

Thi Huset, det følger med Manden afsted,
Hvor Manden henvandrer, dit vandrer det med,
Giør dog ikke Manden bemøyet.

Interessert forteller Petter Dass om hvordan samene innretter seg i lavvoen, f. eks. hvordan en familie på fire organiserer sine soveplasser rundt ildstedet. Her har dikteren tydeligvis fått en familie til å demonstrere sengeleiene for ham:

Der ligger da Sønnen ved Faderens Foed
Og Dotteren Ring-viis mod Moderen snoed
Og Søster ved Broderens Ende.

Spesiell interesse viser dikteren for de skinnklærne samene selger,
 gjerne farget rødbrun av olderbark:

Af Huuder og Skind heel behændig (dyktig) bereed (behandlet)
Befarvit med Barken af Olderens Veed,
Det er det man hos dem bekommer (kan kjøpe).

Samenes klær er vakkert dekorert:

Sin Kioler' de herlig broderer med Tin,
Som haver med Sølv et Anseelses Skin (ser ut som sølv),
Og meget i Øynene praler.

Han redegjør for detaljer i materialbruken, og kanskje er det med
en viss misunnelse han konstaterer at klesdrakten ikke bryr seg om
motens svingninger:

De aldrig bevilge forandret Habit,
Men Kiolene aabne i Bringene vit,
Med Bræmmer og Lister omsnoerit,
De Buxer og Hoeser er skaaren i eet,
Ombunden om Knæer og Lænderne (om livet) tæt,
Med Reen-Kalvers Skind underfoeret;

Samenes sko er smidige og behagelige:

De slide Koemager i steden for Skoe,
Saa Fødderne være kand smidig at snoe,
Det er kun en eneste Saale.

Med tydelig beundring konstaterer Petter Dass at disse hjemmegjorte
klærne ikke bare er behagelige, de er også praktiske og lette:

Derover er syed med det tyndeste Skind,
Og Foden er snøret behændig derind,
Det tætteste Læggen kand taale.
Ved saaden en Klæde-Dragt kommer og det
At Lapperne løbe gesvindig (hurtig) og let,
Heel' Miiler foruden al Sveede.

Til helligdags pynter de samiske kvinnene seg med søljer og sølvbelter.
Om de ikke har råd til sølv, bruker de messing:

Hos Qvinderne holdes Sølv-Belter i Brug,
Omhiordede (omspent) dobbelt om Lænder og Bug,
Det er deres helligdags-Klæder.
Samt Spænder og Ringer om Brystet besat,
Naar Sølv et det fattes til beste Zirat (pynt)
Blir Messingen dygtig til Kiæder.

Petter Dass tar seg tid til å beundre kvinnenes teknikk med å bruke dyresener som sytråd. Senene rulles mot kinnet til de blir like fine som utenlandsk lintråd:

Dog falde mig største Forundringer in,
At Qvinderne saadan paa bareste Kind,
Saa net (pent) et Arbeyde kand drive,
De dermed os minder fornuftelig paa,
Man bør ey de Kunster og Midler forsmaae,
Som selver Naturen mon give.

Noen av samene har store reinflokker, men også blant samene er de fleste fattige og «lider Nødtørftigheds Plage».

Når det gjelder husdyrhold, optrer samene akkurat som den vanlige bonde med produksjon av melk og ost:

Han malker sin' Simler, som Bonden sin Gied,
Han kiæser sin Oste fortreffelig feed.

Etter at Petter Dass på denne måten, med nysgjerrighet, med respekt

og med mange detaljer har beskrevet samenes liv som preget av avansert kunnskap, klar organisering og mye praktisk innsikt, tar han også med det som er fjellsamenes store problem: ulven. Den utsatte reineierens situasjon beskrives med stor medfølelse:

Han er i Bedrøvelse mangel en Gang,
Ham Ulven gjør ofte saa hiertelig bang,
Han ved ikke hvor hand vil blive.
Dog ikke for sin, men for Dyrenes Nød,
Thi naar at han (ulven) kommer, da river han død (dreper)
Forstyrrer de roelige Tinder.

Etter at Petter Dass i tre firedeler av kapitlet har opptrådt som etnografisk interessert og fascinert omviser i samisk levesett, går han så i den siste firedelen over til å bli luthersk prest. Og som prest må han, i samsvar med tidas teologi, ta klar avstand fra alt som kan smake av overtro og «Hedenske Taage»:

Det er at beklage, den Lappiske Slægt,
Er meget med Hedenske Taage bedægt (Dass I: 69).

Dette skyldes at samene så sjelden kommer til kirke og får høre Guds ord. Det som trengs, er at prestene må lære seg samisk:

O give! Vi vare bemægtiget saa,
Det Lappiske Tungemaal til at forstaae,
Som Norsk eller Dansk til at tale!
Da kunde der blive Forhaabninger om
At faae dem omvendt; men o! Herre saa from
Vi ville dig Dommen befale! (ibid., 70).

Bare en gang om året kommer de til kirke og går til alters. Om det skjer med et ærlig hjerte eller med hykleri, det kan bare Herren selv avgjøre «som prøver all' Hierter og Nyrrer». Men Petter Dass har god tro på at den kristne tro brer seg også blant samene, og at Vårherre lar «sin Sæd iblant Klipperne groe». For eksempel er en synd som tyveri helt ukjent blant samene:

Men det er hos Lappen berømmelig frit,
At ingen fra anden bortstjæler en Hvidt, (liten mynt)
I Skov eller alfare Veyer (ibid.).

Så gjengir Petter Dass samtidas vanlige forestillinger om samisk trolldom, om utsending av gannfluer og salg av vind. Til forskjell fra framstillinga hos Friis, er det ikke samene som er onde, det er Djevelen som konstant er på ferde og lokker folk til onde gjerninger. Nettopp derfor er det så viktig å forkynne Guds ord, for evangeliet er menneskenes viktigste bolverk mot satans innflytelse.

Petter Dass vokste opp i et rasistisk samfunn og var selvsagt preget av det. Hans skildring av samene som et folk som «nogen Omgang med Djevelen har», kan oppfattes som rasistisk, men ikke rasistisk ved å mene at samene er et mindreverdige folk, bare ved at de ikke ofte nok får høre Guds ord. Når han ser bort fra samenes gudstro, er hans bilde av samisk levesett og kultur helt fri for den nedvurdering som samene ennå lenge var ofre for.

I *Saltens beskrivelse* kommer han forøvrig tilbake til samene, dvs. til de bofaste og arbeidsomme sjøsamene i Beiarn, «et Folk som er vant til at Trælle». Her skildres samene på nytt positivt, spesielt fordi de er dyktige båtbyggere og bygger Norges beste jekter:

I Beyeren voxer en kostelig Skov,
Af Fyrre og andet som giøres behov,
Til Bygning til Huser og Tømmer,
Der hugge Bue-Finnerne Planker og Bord
Af hvilke de kiækkeste Jægter blir gjord,
Som nogenstads flyder paa Strømme (Dass I: 85).

Som luthersk prest var Petter Dass i sitt syn på samisk religion en representant for en undertrykkende statsmakts interesser, men i denne teksten uttrykker han også stor respekt og positiv interesse for den samiske kulturen.